

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

GRAD
EREN
903
BUHR

B 1,224,767

1643

36 207

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԳՐԱՐԱՆ

36 207

Գ Ր Ա Մ Ե Ն Ի Յ Ե

ՈՎ, ԻՆՁՈՎ, Է

1643

Ա.ՊՐՈՒԻՄ

ԵՐԵՎԱՆ, Բ. Տ. Գ.

7 4

1 25 - 1906

1906
Ն Բ Ն Է Բ Զ

Դ Ի Կ Յ Տ Է Յ Ն

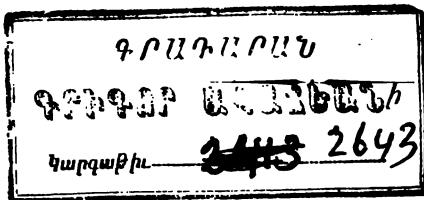
Dictionnaire, Grammaire

ՈՎ ԻՆՉՈՎ Է

On ne peut pas

ԱՊՐՈՒՄ

ԹԱՐԳ. Ս. Տ. Գ.

ԹԻՖԼԻՉ

1906

UNIVERSITY OF MICHIGAN LIBRARIES

6240
E R E N
80 E
B u i n

Թ Ի Ֆ Լ Ի Չ

Էլէքտրաշարժ տպարան. Հնկ. «Հերմես» Մաղաթ. փող. № 5.

1906

(198)

միայն այն ժամանակ մենք կարող ենք ասել, որ իսկապէս նա իր աշխատանքով է ապրում:

Եւ իսկապէս հին ժամանակները, մի քանի հարիւր տարի առաջ, երբ ամեն քաղաք բաւականաչափ սեպհական հող ունէր, իսկ ամեն արհեստաւոր, իբրև քաղաքի բնակիչ, իրաւունք ունէր այդ հողի վերայ, այն ժամանակ արհեստաւորները իրենք էին պատրաստում բոլոր անհրաժեշտ նիւթերը մի կտոր հողի վերայ և ապրում իրենց սեպհական աշխատանքով:

Բայց այժմ, ինչպէս յայտնի է, այդ այդպէս չէ: Արհեստաւորը սեպհական հող չունի, և կօշկակարը, օրինակ, միայն կօշիկ կարել գիտէ և ուրիշ ոչինչ: Իսկ կօշիկներով չես կշտանալ, նրանցով չես հագնուիլ: Նոյնը կարելի է ասել և դերձակի, ատաղձագործի, քարտաշի մասին և այլն: Դերձակը չի կարող կշտանալ իւր կարած սերթիւկով, և ոչ էլ իւր տաշած քրերով:

Եթէ կայ մէկը, որը ամենից շուտ կարող է ասել, թէ իւր աշխատանքով է ապրում, դա գիւղացին է: Նա գոնէ ինքն է արտադրում իր տան հացը, կաթը, երեւմն մինչև իսկ և շորերը, թէև վերջին ժամանակներս աւելի պակաս, որովհետև հագուստեղէնը բազարում և աւելի գեղեցիկ է և աւելի լաւ:

Իսկ ուրիշ երկրներում մինչև իսկ գիւղացիներն էլ իրենց տանը համարեա ոչինչ չեն գործում, ինչ որ հարկաւոր է հէնց իրենց ամենօրեայ տնտեսութեան համար: Նրանցից մի քանիսը միմիայն գինի են պատրաստում, ուրիշները միայն վուշ են ցանում, երրորդները միայն բանջարեղէն են տնկում և այլն. իսկ բոլոր անհրաժեշտ նիւթերը, ինչպէս ուտելեղէնի, այնպէս և հագուստի, գնում են վաճառանոցում:

Այսպէս ուրեմն, դուք տեսնում էք, որ ոչ ոք, կամ համարեա թէ ոչ ոք իրաւունք չունի ասելու, որ ապրում է սեպհական աշխատանքով: Կօշկակարն ապրում է դերձակի, քարտաշի, ատաղձագործի և գիւղացու աշխատանքով. դերձակը՝ կօշկակարի, ատաղձագործի, քարտաշի և այլն: Բոլոր մարդիկ ապրում են ոչ թէ իրենց աշխատանքով, այլ օտարի, ուրիշ մարդոց աշխատանքով:

Բայց չէ որ նրանցից ամեն մէկը աշխատում է, կպատասխանէք դուք, նրանցից ամեն մէկը ոչինչ չէր ունենալ, եթէ որ չաշխատէր:

Այդ ճիշտ է. դրա համար էլ մենք չենք ասիլ, բոլոր մարդիկ ապրում են սեպհական աշխատանքով. այլ, որ նրանք սեպհական աշխատանքով պահում են իրենց:

Բայց միթէ նոյնը չէ, ապրել իւր աշխատանքով և նրանով պահել իրեն:

Ոչ, միևնոյնը չէ, և ահա թէ ինչու: Եթէ որ կօշկակարը, դերձակը, հողագործը և բոլոր միւս մարդիկ իսկապէս ապրէին իրենց աշխատանքով, եթէ որ նրանք բոլոր անհրաժեշտ պիտոյքները պատրաստէին իրենց տան մէջ, ինչպէս այդ առաջ էր, այն ժամանակ ամեն մէկը նրանցից կարող էր հաւատացած լինել, որ նրա դրութիւնը թէև միշտ միօրինակ չի լինիլ, բայց քաղցից չի մեռնի և որևէ կերպ ծայրը ծայրին կհասցնէ: Այժմ կօշկակարը միայն կօշիկ է կարում, նա նրանցից այնքան է պատրաստում, որքան կարող է, որպէսզի յետոյ ծախէ, ինչպէս միւս բոլոր ապրանքներն են: Եթէ առնող կպատահէ—լաւ, կօշիկները կվաճառէ և ձեռք բերած փողով կզնէ իրեն բոլոր անհրաժեշտ իրերը: Իսկ եթէ չվաճառէ: Ի՞նչ

կլինի այն ժամանակ. Միթէ նա իւր կօշիկներով կը կերակրէ երեխաներին: Միթէ նա նրանցով կվճարէ հարկը, միթէ կվերագարձնէ իւր պարտքը վաշխառուին կամ բանկիրին և այլն:

Այժմ դուք տեսնում էք, որ պահել իրեն սեպհական աշխատանքով և ապրել սեպհական աշխատանքով—միևնոյնը չէ:

Երբ մարդիկ բոլոր հարկաւոր իրերը տանն էին պատրաստում, երբ նրանք քիչ էին վաճառում իրենց ապրանքներից, մինչև այն ժամանակ կարելի էր ասել, որ նրանք ապրում են իրանց աշխատանքով: Բայց այն ժամանակից, երբ մարդիկ սկսեցին պատրաստել կօշիկներ, կողպէքներ, զգեստներ և այլն վաճառելու համար, նրանք սկսեցին տանը իրենց համար քիչ աշխատել, իսկ ուրիշների համար՝ շատ: Եւ այժմ Վարչաւայի կօշկակարը սկսեց ոռւս արհեստաւորի համար կօշիկ կարել, ոռւս ջուլհակը սկսեց դագդահի առաջ բանել Վարչաւայի կօշկակարի համար, ամերիկական գաղթականը սկսեց հաց ամբարել անգլիական բանուորների համար, անգլիական բանուորներն էլ սկսեցին երկաթէ և պողպատէ շինուածքներ մատակարարել Վարչաւայի բանուորներին: Հետևաբար, այն ժամանակից, երբ սահմանուէց արտադրութեան ծախելը, վաճառելը,— ոչ ոք չի աշխատում իրեն համար, ոչ ոք չի ապրում սեպհական աշխատանքով, այլ օտարի աշխատանքով, ուրիշ մարդոց աշխատանքով:

II

Լաւ: Կնշանակէ, ոչ ոք չէ ապրում սեփական աշխատանքով, այլ բոլորը պահում են միայն իրենց. այդ արգէն անկասկածելի ճշմարտութիւն պիտի լինի:

Բայց այս էլ անշափ ուղիղ չէ: Դորան շատ բան կարելի է աւելացնել: Բայց առժամանակ ենթադրենք, որ աւելի ճշմարտութեանը մօտիկ է այն, որ ամեն մէկը սեփական աշխատանքով է միայն պահում իրեն: Բայց ինչո՞ւ յատկապէս աշխատանքով: Որովհետեւ, երբ որեւէ մէկը ծախում է իւր ձեռագործը, թող լինի նա կօշիկներ կամ թէ զգեստներ, ամաններ թէ դանակներ, այն ժամանակ նորա ապրանքը գնահատւում է աշխատանքի չափով և վճարում են նրան աշխատանքի համաձայն: Մանրամասնօրէն բացատրենք այդ. ենթադրենք, որ կօշկակարը ամբողջ օրը աշխատեց կօշիկների վերայ, դորա համար ստացաւ 10 արշին կտաւ: Այս ենթադրութեան մէջ անսովոր ոչինչ չկայ. բանեց, իսկ փոխարէնը ստացաւ կտաւ: Բայց մի բոպէ ենթադրենք, որ աշխարհիս երեսին կայ մի այնպիսի երջանիկ երկիր, որտեղ կօշիկները երկնքից են թափւում: Այդպիսի երկիր չկայ, բայց եթէ որ լինէր էլ, այն ժամանակ ի՞նչ էք կարծում դուք, այդտեղ արդեօք շատ կվճարէին կօշկակարին կօշիկների համար:

Ի հարկէ, ոչինչ: Մարդիկ կասէին, որ կօշկակարին հարկաւոր չէ ոչինչ վճարել, որ նրանք աշխատանք չարժեն, և, հետևապէս, ամեն մէկը կարող է նրանցից ունենալ. մեր կօշկակարը, որպէսզի քաղցից չմեռնի, կպարտաւորուէր ուրիշ աշխատանք սկսել: Թէպէտ մեզանում կօշիկները ծառերի վերայ էլ չեն

բանում, բայց շատ այնպիսի իրեր կան, որոնց համար ոչինչ չի կարելի ստանալ, որոնք ոչինչ չարժեն այն պատճառով միայն, որ նրանց վերայ ոչ մի անշխատանք չի գործ դրուել: Ոչ ոք ոչինչ չի վճարում ոչ աղբիւրի ջրին, ոչ դետի մէջի աւազին, որովհետեւ նրանց ձեռք բերելու համար հարկաւոր չէ աշխատանք գործ դնել, որովհետեւ նրանք առաջուց էին պատրաստ, նախ քան մարդկային աշխատանքի նրանց հասնելը:

Բայց դրա փոխարէն, առարկան որքան շատ է ամփոփում իր մէջ մարդկային աշխատանք, այնչափ, ինչպէս ասում են, շատ է պարունակում արժէք, այնչափ աւելի շատ կտան նրան: Մի արշին կտաւին աւելի կտան, քան մի արշին կօլենկորին: Ինչո՞ւ: Որովհետեւ մէկ արշին կօլենկորը աւելի շուտ և աւելի հեշտ կարելի է գործել, որովհետեւ նորա վերայ հարկաւոր է քիչ աշխատանք գործ դնել, քան մի արշին կտաւի: Ոսկէ շղթան պողպատէ շղթայից թանկ արժէ. ինչո՞ւ: Մի՞թէ նրա համար, որ ոսկին աւելի լաւ է պսպղում, մի՞թէ նրա համար, որ նա աւելի ծանր է: Ոչ, պողպատէ շղթան կարող է նոյնչափ փայլել և կշռել որչափ և ոսկունը, բայց ոսկին դժուար է ձեռք բերուում. նրան գետնից հանելու համար շատ աշխատանք է հարկաւոր և, հետեւաբար, ոսկէ շղթան իրեն մէջ ամփոփում է շատ աշխատանք, քան պողպատինը:

Դորա համար էլ, երբ արհեստաւորին, կօշկակարին, դերձակին կամ հացթուխին վճարում են կօշիկների, բաճկոնի կամ հացի համար, այն ժամանակ, իսկապէս, նրանց վճարում են այն աշխատանքի համար, որն ամփոփուած է այդ կօշիկների, այդ բաճկոնի և այդ հացի մէջ: Եթէ բուլկի պատրաստելու համար

հարկատրուում է 1 ժամ, իսկ մէկ զոյգ կօշիկ պատրաստելու համար 10 ժամ, այն ժամանակ մէկ զոյգ կօշիկի համար կարելի է ստանալ 10 բուլկի, որովհետև կօշիկներում ամփոփուած աշխատանքը (կամ, ինչպէս ասում են, կօշիկների արժէքը) 10 անգամ ավելի է, քան հացում ամփոփուած աշխատանքը (կամ հացի արժէքը*):

Եթէ մէկ արշին կտորի համար վճարում են արծաթէ ըուբլանոց, այդ այն պատճառաւ է, որ մահուղը պատրաստելու համար էլ (այսինքն ոչխարների պահպանութեան, բուրգը խուզելու, մահուղը ներկելու համար) կհարկաւորուի այնքան աշխատանք, որքան և մէկ արծաթէ ըուբլանոց պատրաստելու համար (արծաթը որոնելու, նրան բերելու, հալելու համար և այլն), օրինակ, 10 ժամ: Մէկ արշին կօլենկորի համար վճարում ենք միայն 10 կոպ., որովհետև նրա պատրաստելու համար, (բամբակը ցանելու, դործելու, ներկելու համար) հարկաւորուեց ոչ թէ 10 ժամ, այլ միայն մի ժամ:

Ահա թէ ինչո՞ւ կարելի է ասել և գրել, որ կօշկակարը, դերձակը, ատաղձագործը, փականագործը (сладарь), ընդհանրապէս արհեստաւորը պահում է իրեն իւր սեփական աշխատանքով: Նոքա բոլորը պատրաստում են զանազան իրեր, այդ իրերը ինչպէս ապրանք ուղարկւում են վաճառելու—և նրանց համար վճարում են հէնց այնչափ, որչափ աշխատանք է պարունակւում նրանց մէջ:

*) Եթէ որ ձեզ հարցնէին, ի՞նչ է բաժակի, կօշիկների, զգեստների արժէքը, այն ժամանակ դուք կարող էիք պատասխանել, որ նրանց արժէքը հաւասար է այն աշխատանքին, որն ամփոփուած է բաժակի, կօշիկների և զգեստների մէջ:

Ուրեմն և, հետևաբար, որևէ արհեստաւոր, որչափ շատ է աշխատում, որչափ շատ աշխատանք է թափում ապրանքի վերայ, այնչափ շատ արժէք է տեղաւորում նա նորա մէջ իւր աշխատանքով, այնչափ շատ կստանայ նա վաճառելու ժամանակ, այնչափ շատ կվճարեն նրան ապրանքի համար: *)

— Ահա, տեսա՞ք, կարող են ասել այժմ ինձ: Ի ուր յանձն առաք ասելու մի ինչ որ բան, որ գործարանատէրերը և վարձողները ծածկում են մեզանից, իսկ այժմ դուք ինքներդ էլ նոյնն էք ասում, ինչ որ նրանք, այսինքն՝ ով շատ է աշխատում, նա էլ շատ է ստանում: Բայց սպասեցէք, միք շտապիլ յանդիմանելու, այլ լսեցէք ինձ: Վերևում ես ասացի, որ արհեստաւորը որչափ շատ աշխատանք է տեղաւորում առարկայի մէջ, այնչափ աւելի շատ է ստանում նրա համար:

Կրկնակի պաղոշով, լաւ պատրաստած կօշիկների համար կօշկակարը աւելի շատ կստանայ, քան թէ վատ պատրաստած կօշիկների համար: Այդ բոլորը ճիշտ է: Բայց որպէս զի մեր կօշկակարը կարողանայ կօշիկներ կարել, նրան հարկաւոր է կաշի, գործիքներ, արհեստանոց, իսկ այդ բոլորը փող արժեն: Փականագործը ցանկանում է փականքներ պատրաստել, նոյնպէս պարտաւոր է արհեստանոց վարձել, գնել գործիքներ, որոշ ժամանակ ապրել, մինչև որ կվաճառի իւր փականները (կողպէքները): Իսկ դրա համար կրկին փող է հարկաւոր: Ով փող ունի, նրա համար ոչինչ արհեստանոց կսարքէ, ապրանք կպատրաստէ, իսկ յետոյ կվաճառէ նրանց իրենց արժէքի համեմատ:

*) Տես յաւելուածը:

Բայց ինչ անէ նա, ով որ փող չունի, ով չի կարող արհեստանոց բանալ, ով չի կարող ոչ մի ապրանք արտահանել, որովհետև ոչ նիւթ ունի և ոչ գործիքներ: Ի՞նչ անէ այն մարդը, որը—ինչպէս այդ յաճախ է պատահում—ոչ ունի և ոչ էլ օգնութիւն կարող է ստանալ որևէ մէկից. բայց յամենայն դէպս պէտք է ապրել, ուտել, խմել և հագնուել:

Մեր արհեստաւորը փող չունի, չի կարող ապրանք ունենալ, հետևապէս, որպէս զի ուտէ, նա պարտաւոր է իրեն ծախել, պարտաւոր է վարձուել, ստրկանալ, պարտաւոր է վարձուել աշխատելու համար:

— Ի՞նչպէս թէ «իրեն ծախել», «ստրկանալ»: Չէ՞ որ գործարանում աշխատելը, վարպետի մօտ աշխատելը դեռ ևս ստրկութիւն չէ: Ինչպէս արհեստաւորը, նոյնպէս և գործարանի աշխատողը—ազատ մարդիկ են, բանում են որտեղ ցանկանում են, և որքան ցանկանում են, և ոչ ոք իրաւունք չունի հրամայելու:

Այն մարդը, որը ծախում է իւր աշխատանքը, չի կարող ազատ լինել. նա պէտք է որ տէր ունենայ և իսկապէս ունի: Ազատ են միայն այն մարդիկ, որոնք կարիք չունին իրենց ծախելու: Իսկ այժմ դժուար է այդպիսի ազատութիւն ձեռք բերել: Բանուորը գնում է գործարան, որովհետև պարտաւոր է գնալ, որովհետև չունի սեփական նիւթ և գործիքներ, նա հպատակւում է գործարանատիրոջը, որովհետև չի կարող չը հպատակուել, որովհետև գործարանատէրն ունի հզօր օգնական—սովը, որը սպառնում է բանուորին անգործութեան դէպքում:

III

Ստորուկ է թէ ոչ ստորուկ — այդ իսկապէս միևնոյն է, կառարկէք դուք ինձ: Բանը նրանում չէ, թէ ով է ստորուկ, և ով է ազատ մարդ, այլ նրանում, թէ արդեօք ճիշտ է, որ ամեն մէկը սեփական աշխատանքով կարող է հարստութիւն ձեռք բերել: Եւ կրկին ես ձեզ կասեմ, միք շտապիլ, դրան էլ կհասնեմ. չէ որ պէտք է այնպէս ֆննել, որպէս հարկաւոր է:

Ամեն մի բանուոր, նա փականագործ լինի թէ ատաղձագործ, դերձակ թէ կօշկակար, եթէ նա ոչ փող ունի, ոչ դործիքներ, ոչ տան մէջ բանելու արհեստանոց՝ գնում է իրեն ծախելու: Վաղ թէ ուշ, վերջապէս նա գտնում է գործարանատէր կամ մի վարպետ, որ գնում է նրան:

Ինչո՞ւ է նա նրան գնում: Մի՞թէ նրա համար, որ նա նրան խղճաց և ցանկանում է օգնել, որովհետև անյաջողութեան մէջ է: Ոչ, նա նրան գնում է, գիտենալով, որ բանուորը գիտէ և կարող է մեքենայ կառավարել, մուրճով ծեծել, պաղօշներ կպցնել. մի խօսքով նրա համար, որ նա կարող է աշխատել: Գնելով նրան, վարպետը կամ գործարանատէրը մտածում է միմիայն բանուորի ոյժի և հմտութեան մասին: Եթէ նա այդ ոյժը չունենար, գործարանատէրը նրան ձրի էլ չէր վերցնիլ: Նրան հարկաւոր է միայն աշխատող ոյժ: Նրա համար ամբողջ հարցը նրանումն է, թէ որքան վճարէ այդ ոյժի համար, դրանումն է բոլոր խնդիրը: Դժուար չէ հասկանալ, թէ որքան է հարկաւոր վճարել բաժակի, զամբիւղի, մի գոյգ կօշիկի համար և այլն: Այդ որոշում է աշխատելու

ժամերի քանակով, որը գործ է դրւում այդ իրերը շինելու ժամանակ: Եեթադրենք, որ բաժակ պատրաստելու համար գործադրուած է կէս ժամի աշխատանք, մի գոյգ կօշիկի համար—10 ժամի, ափսէ պատրաստելու համար—1 ժամի: Ենթադրենք, որ մեզ մօտ 1 ժամի աշխատանքը գնահատուած են 10 կոպ., (որովհետեւ արծաթէ 10 կոպէկանոցը պատրաստելու համար էլ 1 ժամի աշխատանք է հարկաւոր): Այժմ դժուար չէ գտնել, թէ ինչ արժէ բաժակը: Եթէ նրա վերայ գնացել է կէս ժամի աշխատանք, այն ժամանակ, կնշանակէ, նա արժէ 5 կոպ.: Եթէ կօշիկների վերայ գնացել է 20 ժամ, այն ժամանակ նրանք արժեն 20 տասր կոպէկանոց կամ 2 ըուբլ: Եթէ ափսէի վերայ գործադրուած է 1 ժամի, այն ժամանակ նա արժէ 10 կոպ.:

Բայց ի՞նչպէս որոշել, ռիքան արժէ մարդը, որքան վճարել նրա ոյժի համար:

Ենթադրենք, որ բանւորը, այսինքն նրա աշխատող ոյժը, գնւում է 1 օրուայ համար. որ այդ բանւորը, որպէսզի ապրի և բանէ, որպէսզի պահպանէ իւր աշխատող ոյժը, պիտի ամենայն օր 60 կոպ. ստանար, որը և ծախսում է (ուտելու, բնակարանի, զգեստների համար և այլն), որպէսզի կազդուրէ իւր ոյժերը. այդ դէպքում մենք կարող ենք ասել, որ աշխատող ոյժը արժէ 60 կոպ. կամ 6 ժամուայ աշխատանք (եթէ 10 կոպէկանոցը ունի նոյն արժողութիւնը, ինչ որ մէկ ժամուայ աշխատանքը *):

Գործարանատէրը շատ լաւ գետէ, որ բանող ոյ-

*) Պիտի յիշել, որ աշխատող ոյժի արժէքը հաւասար է այնչափ ժամուայ աշխատանքի, որչափ հարկաւորուած է աշխատաւորի կեանքը պահպանելու համար:

ժը արժէ 6 ժամուայ աշխատանք, այսինքն այնչափ, որչափ արժէ 6 փսէն կամ 12 բաժակը և դորա համար էլ բանուորին վճարում է նրա ոյժի համար, որպէս մի ապրանքի համար, որ արժէ 60 կոպ.։ Այդպէս ուրեմն բանուորը իւր աշխատող ոյժի համար միշտ այնչափ է ստանում, որչափ նրան անհրաժեշտօրէն հարկաւոր է իւր խղճուկ ապրուստի համար։

Այժմ մի անգամ էլ վերազառնանք մեր հարցին. ինչո՞ւ է գործարանատէրը աշխատող ոյժ գնում. ինչո՞ւ բանուորը նրա վերայ ծախում այդ.— գա հասկանալի է. սոփն է ստիպում այդ բանն անելու, որ աւելի ուժեղ է, քան ամեն մի մարդու ազատութեան բռնածին զգացմունքը, աւելի ուժեղ՝ քան ամօթը։

Հապա ինչո՞ւ է, ուրեմն, գործարանատէրը աշխատող ոյժը գնում։ Զուարճութեան համար։ Ո՛չ, հապա ինչո՞ւ համար։ Նորա համար, որպէսզի շահ ստանայ։

Մեզ համար օրինակով պարզենք այդ։ Ենթադրենք, որ որևէ մէկը բաց արեց բամբակի գործարան։ Ենթադրենք, որ 1400 ռ. բամբակ է առնուած, 80 ըուբ. մեքենաներ, գազի և այլ բաների համար ծախսուած է 24 ըուբ., և որ գործարանը արդէն գործում է։ Ի՞նչ էք կարծում դուք, գործարանատէրը ինչո՞ւ բացեց գործարանը։ Պարզ է, նրա համար, որ ցանկանում է մանածը աւելի թանկ ծախել, քան թէ վճարել է բամբակին, մեքենաներին և այլն։ Պարզ բան է, որ երբ բամբակից մանած կստանայ, այն ժամանակ չի ծախիլ նրան 1504 ըուբ., այլ կցանկայ ստանալ, ենթադրենք, 2000 ռ. *) . բայց բաւական չէ

*) 1504 ըուբ. նորա ընդհանուր ծախսն է, այդ օրինակում 1400 ռ. արժէ բամբակը, 80 ռ. մեքենաները, 24 ռ. գազը և այլն. ընդամենը 1504 ռ.։

միայն ցանկալ, հարկաւոր է իսկապէս 2000 ռ. ըստանալ. բայց նա արդեօք կստանայ այդ—դեռ ևս հարց է: Եթէ այնպիսի հրաջք պատահէր, որ մեքենաները առանց բանւորների օգնութեան բամբակ մանէին, և եթէ որ մեր գործարանատէրը իւր մանածը բերէր և ցանկանար 2000 ռուբ. ստանալ, այն ժամանակ վաճառականը պարզապէս այսպէս կպատասխանէր. քո մանածում կայ, առաջինը, բամբակի արժէք, այսինքն 1400 ռ., այնուհետև մեքենաների արժէք կամ 80 ռուբ. և, վերջապէս, ածուխի, գազի արժէք և այլն կամ 24 ռ., բոլորի արժէքը միասին 1504 ռ., ոչ աւելի և ոչ պակաս, և դրանից մի կոպէկ աւելի չեմ տալ:

Զգիտենք, արդեօք գործարանատիրոջը դիւր կը գտնուի այդպիսի պատասխանը:

Գիտենք միայն, որ մեքենաները մինչև այժմ էլ իրենք իրենց չեն կարողանում աշխատել, և որ գործարանատէրերի բազմից, մեքենաների վերայ պիտի մարդիկ աշխատեն: Հասկանալով այդ, գործարանատէրը վարձում է, ենթադրենք, 100 բանւոր և վճարում է նրանց աշխատանքի համար, որպէս ապրանք, օրական 60 կոպ.:

Օրական 60 կոպէկով վարձուած բանւորը, բամբակը մաքրում է, կարժ (վիլայի վերայ փաթաթած, ոչ կծկած՝ թել) է շինում և այլն, մի խօսքով, աշխատում է, բամբակի մէջ դնում է իւր աշխատանքը:

Մէկ ժամից յետոյ, նա միայն մի ժամի աշխատանք է գործ դնում կամ բամբակի գինը աւելացնում է 10 կոպէկով (եթէ մի ժամուայ աշխատանքը 10 կոպ. արժէ.), 2 ժամից յետոյ, գործադրելով իւր աշխատանքի մի մասը, նա նրա գինը բարձրացնում է 20

կոպէկով, 3 ժամից յետոյ նա նրա գինը աւելացնում է 3 ժամուայ աշխատանքով կամ ամբողջ արժէքը բարձրացնում է 30 կոպ. և այլն, վերջապէս, 6 ժամ աշխատելուց յետոյ արժողութիւնը կաւելանայ 60 կոպէկով, ճիշտ այնչափ, որչափ գործարանատէրը վճարում է նրա աշխատող ոյժի համար: Այդպէս, ուրեմն, բանւորը 6 ժամ աշխատելուց յետոյ ամբողջովին վերագարձնում է իրան վճարուածը: Նա այդպէս բանում է ամբողջ մէկ շաբաթ, որի վերջանալուց յետոյ, գործարանատէրը հաւաքում է մանածը և տանում է նրան շուկայ, ցանկանալով նորից 2000 ռ. ստանալ:

—Ո՞րքան ես ցանկանում մանածի համար:— 2000 ռուբլի, պատասխանում է վաճառականը:— Դա չափազանց շատ է: Մի՞թէ գու կարծում ես, որ քո մանածում իսկապէս պարունակում է 2000 ռուբլու արժողութիւն: Ո՞ւր է այդտեղ: Հաշուենք միասին: Մանածի մէջ պարունակում է 1400 ռուբ. արժողութեան բամբակ, 80 ռուբ. արժողութեան մեքենաների, 24 ռ. արժողութեան գազ և ածուխ. և 360. ռ. արժողութեան բանւորական ոյժ (եթէ շաբաթուայ ընթացքում 100 բանւորը բանում էին 6 օր, օրական 6 ժամ, ժամը 10 կոպ, վճարով. $6 \times 6 \times 100 \times 10 = 360$ ռ.) կամ մանածի մէջ բոլորը միասին պարունակում է 1864 ռուբլու արժողութիւն: Հետևաբար, կարող եմ քեզ միայն 1864 ռ. տալ. և ոչ մի կոպէկ աւել չեմ կարող տալ: Այդ ի՞նչպէս է. կնշանակէ ես ոչ մի օգուտ չունեցայ: Ո՞րտեղ է իմ օգուտը: Եւ ինչու համար գործարան բաց արի.—նա ի՞նչ բերեց ինձ համար:

Իսկապէս, օգուտ չէր ունենալ, եթէ որ մեր

գործարանատէրը գլխի չը նկնէր իւր բանւորներին, իրենց վարձի համաձայն 6 ժամ աշխատող, թողնելու գործարանում աւելի երկար ժամանակ աշխատելու, քան հարկաւոր է:

—Այդ ինչ բան է—բանւորները կարող էին աւել գործարանատիրոջը—դու ստիպում ես մեզ աւելի աշխատել, չէ՞ որ մեզանից ամեն մէկը աշխատել է արգէն իրեն վճարուած վարձի փոխարէն:

Չէ՞ որ մենք բամբակի վերայ աւելացրել ենք այնչափ արժէք, որչափ արժէ մեր աշխատող ոյժը:

—Ես ձեր աշխատող ոյժը գնել եմ ամբողջ օրուայ համար, և ոչ թէ 6 ժամուայ, և ձեր աշխատանքից կարող եմ օգտուել ամբողջ օրուայ ընթացքում:

Եւ բանւորները, որոնք 6 ժամուայ աշխատանքից յետոյ պիտի թողնէին գործարանը, գնային հանգստանային կամ իրենց համար աշխատէին, շարունակում են մնալ և աշխատում են 6 ժամ ևս:

Գործարանատէրը նրանց նոր նիւթ է տալիս, և գործը գլուխ է գալիս: Բանւորներն իրենց աշխատանքի ամեն մի ժամից յետոյ այդ նոր բամբակի վերայ աւելացնում են նոր արժէք, և նրանցից ամեն մէկը 6 ժամ աշխատելուց յետոյ կաւելացնէ 6 ժամուայ արժէք:

Հասկանալի է, որ այդ նոր արժէքը արգէն ոչինչ չարժէ գործարանատիրոջ համար—նա միանգամայն ձրի է: Մէկ բանւորը աշխատելով 6 ժամ, այդպիսով աւելացնումէ 6×10 (եթէ մէկ ժամուայ աշխատանքը արժէ 10 կ.) կամ 60 կ. արժէք: 100 բանւորը մէկ օրում կաւելացնեն հարիւր անգամ շատ կամ 60 ըուբլի, իսկ մէկ շաբաթում, աշ-

խատելով 6 օր, նրանք կաւելացնեն կրկին 6 անգամ աւելի կամ 360 ռուբ. նոր արժէք:

Եթէ այժմ մեր գործարանատէրը ցանկանայ իւր մանածի այս մասը ծախել, *) այն ժամանակ նա ուրբան կստանայ նրա համար: Պարզ բան է, որ կրկին 1864 ռուբլի, որովհետև մանածում կպարունակուի նոր բամբակի 1400 ռուբլու արժէքը, նոր մեքենաների 80 ռուբ. արժէքը, 24 ռուբլու ածուխի և գազի արժէքը. և, վերջապէս, 3600 ժամուայ աշխատանքի արժէքը, որը ձրի է ստացել նա բանւորներէից:

Այժմ արդէն գործարանատէրը իւր մանածը ուրախութեամբ կզիջի այդ գնով, որովհետև նա նրան նստել է ոչ թէ 1864 ռ., այլ միայն 1504 ռ. (1400 ռուբլու բամբակ, 80 ռուբ. մեքենաներ, 24 ռուբ. գազ և ածուխ. $1400+80+24=1504$ ռ.):

Այժմ, պարզ է, որ արդիւնաբերութիւնը օգուտ բերեց: Այժմ արդէն վերջնական հաշիւ անենք: Մեր գործարանատէրը բամբակի համար տուեց 2 անգամ 1400—ական, ռուբլի. այսինքն՝ 2800 ռ. 2 անգամ 80 —ական, 2 անգամ 24—ական ռուբ. ածուխին և գազին, այսինքն 48 ռ. և բանւորներին վճարեց 360 ռ. կամ բոլորին միասին տուեց ընդամենը 3368 ռ. ($2800+160+48+360=3368$): Առաջին բաժին մանածի համար նա կստանայ 1864 ռ. միւսի համար նոյնպէս 1864 ռ. կամ բոլոր մանածի համար 3728 ռ. ($1864+1864=3728$), կնշանակի, օգուտ ունեցաւ նա 360 ռ. ($3728-3368=360$):

Ո՞րտեղից առաջացաւ այդ օգուտը. պարզ է, որ նա երևան եկաւ նրա համար, որ գործարանատէրը

*) Այսինքն, աւելորդ ժամերում աշխատած մասը:

ոչինչ չվճարեց բանւորներին օրուայ միւս կիսի համար, նրա համար, որ բանւորներն իրենց աշխատանքի երկրորդ կէսը ձրի տուին նրան. նրա համար, որ բացի 3600 ժամուայ վարձադրած աշխատանքից, բանւորները բամբակի վերայ աւելացրին 3600 ժամուայ չվարձատրած, աւելորդ աշխատանք, կամ, ինչպէս ասում են, 3600 ժամուայ յաւելեալ աշխատանքը *):

Այժմ մենք գիտենք, թէ գործարանատէրը ինչո՞ւ է վարձում բանւորներին: Նրա համար, որպէսզի նրա ջանք աշխատանքից օգուտ ստանայ, որպէսզի նրանցից յաւելեալ աշխատանք ստանայ: Գործարանատէրը, կնշանակէ, իւր արդիւնքը ստանում է բանւորների աշխատանքից:

Բանւորներն իրենց համար միայն կէս օր են աշխատում, իսկ օրուայ միւս կիսի ընթացքում աշխատում են գործարանատիրոջ համար: Բանւորները իրենց կեանքի կիսի ընթացքում աշխատում են իրենց համար, իրենց ընտանիքի, իւրայինների համար, իսկ կեանքի միւս կէսը գնում են այն բանի համար, որպէսզի գործարանատէրը իւր բամբակից արգիւնք ստանայ, որպէսզի նա յաւելեալ աշխատանք կարողանայ ստանալ:

Այն, ինչ որ մենք ասացինք բամբակի գործարանատիրոջ համար, նոյնը կարելի է ասել աշխարհի բոլոր վարպետների և գործարանատէրերի համար: Նը-

---

*) Ուրեմն ի՞նչ բան է յաւելեալ աշխատանքը: Այդ այն արժէքն է, որը բանւորներն աւելացնում են պատրաստուող ապրանքի վերայ, արդէն նրանից յետոյ, երբոր նրանք վերջացրել են իրենց վարձատրած աշխատանքը:

րանք բիւրրը գնում են բանւորներին, բոլորը գնում են նրանց աւխասող ոյժը միայն նրա համար, որպէսզի նրանց աւխասանից օգտուեն, որպէսզի նրանց ստիպեն աւելի շատ աշխատելու, քան հարկաւոր է:

IV

Դուք, ի հարկէ, կհամաձայնուէք նրա հետ, ինչ որ ես ձեզ պատմեցի այժմ: Միայն մի բան կարող էք առարկել դուք, որ բամբակի գործարանի օրինակը այնչափ էլ ճշմարտանման չէ: Ո՞րտեղ և ի՞նչ ժամանակ է լսուած, որ մեքենաները արժենալիս լինեն միայն 80 ռ., կամ բամբակը միայն 1400 ռ.: Շատ ճիշտ է: Այս օրինակի մէջ բերուած թւերը ընտրուած են միայն նրա համար, որպէսզի հեշտ լինի բացատրել, թէ ինչ բան է յաւելեալ արժէքը: Այժմ ես ձեզ համար օրինակ կբերեմ կեանքից, և թուերը այնպէս ճիշտ կլինեն որ ոչ ոք ոչինչ չի կարող առարկել:

Անգլիայում, որպէս ամեն մէկին յայտնի է, մեծ քանակութեամբ բամբակ է պատրաստուում *):

Այնտեղ վաղուց արդէն գոյութիւն ունեն շոգիաւոր գործարաններ, — շատ վաղուց է, որ բանւորները դադարել են իրենց համար աշխատելուց, այլ պարտաւորուած են իրենց աշխատանքը ծախելու, դառնալով սովորական վարձկան. արդէն վաղուց է, որ նրանք համբերում են թէ կարիքին և թէ սովին:

*) Անգլիայում 1837 թ. պատրաստուած է 1264 միլիոնի գրուանքայ բամբակ 33½ միլ. իլիկի օգնութեամբ:

Այնինչ հարստանում են գործարանատէրերը: Այդպէս ուրեմն, ենթադրենք, որ այդպիսի մի բամբակի գործարանատիրոջ գործարան պահելը և ամբողջ արդիւնաբերութիւնը տարեկան արժեցաւ 134, 250 ռ., իսկ տարուայ ընթացքում նա իրեն մանածը վաճառեց և նրա փոխարէն ստացաւ 159,000 ռ.: Կնշանակի, օգուտ ստացաւ նա 24, 750 ռ. (159,000—134, 250 = 24,750) կամ $18\frac{0}{10}$: Գուք գիտէք, ի հարկէ, որ դա դեռևս այնքան էլ մեծ օգուտ չէ, որորհետև մեզ մօտ էլ գործարաններ կան, օրինակ, ճակնդեղաշաքարի գործարաններ, որոնք 40—50 և աւելի տոկոս օգուտ են տալիս: Տեսնենք, թէ մեր գործարանատէրը որտեղից է ստանում այդ օգուտը: Աւելի լաւ պարզաբանելու համար հաշուենք թէ արտադրութեան համար շաբաթական նրշափ է ծախսուում:

Նրա գործարանում կայ 10,000 իլիկ, շոգիի օգնութեամբ պտտուող: Մէկ իլիկը (ի հարկէ բանւորի օգնութեամբ) շաբաթական կարող է տալ 1 գրուանքայ մանած: 10,000 իլիկ է.—հետևապէս, գործարանում շաբաթական պատրաստուում է 10,000 գր. մանած: Բայց որպէսզի. 10,000 գրուանքայ մանած ստացուի, հարկաւոր է 10,000 գր. բամբակից աւել գնել, որովհետև աշխատելու ժամանակ նրա մի մասը որպէս անպէտքութիւն ոչնչանում է: Մեր գործարաններում հարկաւորուում է 10,6000 գր. բամբակ գնել, որովհետև պատրաստելու ժամանակ 600 գրուանքան ոչնչանում է: Անգլիայում 1871 թ. բամբակի գործուանքան արժէր $19\frac{1}{2}$ կոպ., իսկ, հետևապէս, 10, 600 գր. բամբակի համար հարկաւոր է ծախսել 10, 600 անգամ շատ, այսինքն 2067 բուբլի:

Որպէսզի այս բամբակից մանած ստացուի, կար-

և որ են մեքենաներ, դանազան օժանդակիչ նիւթեր և բանւորական աշխատանք: Մեքենաները, այսինքն իլիկները շոգեմեքենայի հետ միասին արժեն 60,000 ռ.: Բայց միանգամ առնուած մեքենաները միանգամից չեն մաշուում, այլ կարող են 10 տարի ծառայել, այդ պատճառով մեքենաների վերայ գնացած ամեն սարուայ ծախստ 60,000 ռուբ. չի լինել, այլ 10 անգամ քիչ, այսինքն 6000., իսկ ամեն շաբաթուայ ծախսը (եթէ տարուայ մէջ կայ 50 աշխատանքի շաբաթ) 50 անգամ քիչ, այսինքն 120 ռ.: Այնուհետև, մեքենաների համար անհրաժեշտ է քարածուխ. (կաթսաները տաքացնելի համար), ձէթ (անիւններին քսելու համար), գազ (գործարանը լուսաւորելու համար) և այլն: Մեր գործարանում ածուխի համար ամեն շաբաթ ծախսուում է 24 ռ. 60 կ., գազի համար—6 ռ., գործարանատէրը բնակարանի համար շաբաթական վճարում է 36 ռ.: Շաբաթուայ ամբողջ ծախսը բամբակի, մեքենաների, ածուխի, գազի, ձէթի, բնակարանի և այլն հաւասար կլինի 2284 ռ. 50 կ.: Բայց և այնպէս, բոլոր այս նիւթերը ոչինչ չեն տալիս, եթէ նրա հետ չեն միացնում բանւորական ձեռք: Դորա համար գործարանատէրը վարձում է 135 բանւոր. (ներանցից ամեն մէկը հսկում է 74 իլիկի վերայ) և վճարում նրանց աշխատող ոյժի համար այնչափ, որչափ հարկաւոր է նրա (ոյժի) արտադրութեան համար. կամ բանւորի ապրուստի համար (կերակրի, զգեստների), ենթադրենք, շաբաթական ամեն մէկին 2 ռ. 25 կ.: Բոլոր բանւորներին շաբաթական կտան 303 ռ. 75 կ.: Եթէ որ բանւորներն աշխատէին միայն իրենց համար, եթէ որ նրանք գործարանատիրոջը տային այնչափ աշխատանք, որչափ որ իրենք են վերցրել գործարա-

նատիրոջից որպէս աշխատանքի վարձ, այն ժամանակ հեշտ կլինէր հաշուել, թէ որքան կլինէին արժէնալիս նրանց ձեռքով պատրաստուած 10,000 գր. մանածր: Եւ, իսկապէս, այդ մանածոււմ պիտի պարունակուէր. 1) բամբակի արժէք—2067 ը. 2) մեքենաների արժէք—120 ը., 3) ածուխի արժէք—24 ը. 60 կ., 4) ձէթի արժէք—24 ը. 60 կ., 5) գազի արժէք—6 ը. 6) բնակարանի արժէք—36 ը., 7) բանւորների վարձ—303 ը. 75 կ.: Բոլորը միասին 2587 ը. 50 կ. իսկ մէկ գրուանքան 10,000 անգամ քիչ կամ իօտաւորապէս 26 կ.:

Այն ինչ, մեր գործարանատէրը մէկ գրուանքայ մանածի համար ստանում է ոչ թէ 26 կ. այլ $31\frac{5}{8}$ կոպ., իսկ 10,000 գրուանքայ մանածի համար 3162 ը. 50 կ., այսինքն 575 ըուբլով աւելի (3162 ը. 50—2587 ը. 50 կ.=575 ը.), քան թէ մենք հաշուեցինք:

Եթէ մեր գործարանատէրը 575 ը. աւել ստացաւ, այդ, իհարկէ, նրա համար, որ նրա մէջ պարունակուում է նոր արժողութիւն, որը առաջ չկար, որը բանւորներն աւելացրին իրենց սեփական չվարձատրած աշխատանքով: Մենք տեսնում ենք, հետեւաբար, որ 575 ը. օգուտը առաջ եկաւ չվարձատրած աշխատանքից, որը գոյացաւ բանւորների յաւելեալ աշխատանքից: Այդ բանւորները մի շաբաթուայ աշխատանքի համար ստացան գործարանատիրոջից 303 ը. 75 կ., իսկ շաբաթուայ ընթացքում աշխատեցին ոչ թէ միայն իրենց վճարուածի փոխարէն, այլ և բամբակի վերայ աւելացրին 575 ը. չվճարուած աշխատանք: Նրանցից ամեն մէկը օրական ստանում է $37\frac{1}{2}$ կ., և ոչ թէ միայն վերադարձնում է այդ իւր

աշխատանքով բամբակի արժէքն աւելացնելով, այլ և աւելացնում կրկին նոր արժէք (յաւելեալ արժէք) 58 $\frac{1}{2}$ կ.: Հետևաբար, չվարձատրուած աշխատանքը 1 $\frac{1}{2}$ անգամ աւելի է երկարում, քան վարձատրուածը: Բանւորը 1 $\frac{1}{2}$ անգամ աւելի է աշխատում գործարանատիրոջ համար, քան թէ իրեն համար:

Յաւելեալ աշխատանքը մէկ ու կէս անգամ շատ է, քան վարձատրուած աշխատանքը, կամ, ինչպէս ասում են, յաւելեալ աշխատանքի չափն է 1 $\frac{1}{2}$ (կամ 150 $\frac{0}{0}$ *):

Այժմ, կարծեմ, մեզ համար պարզէ, որ ամեն օգուտ էլ սեփական աշխատանքից չի ստացւում. մենք, գոնէ, տեսանք, որ գործարանատէրը իւր օգուտը ստանում է ոչ թէ իւր սեփական աշխատանքից, այլ օտարի:

Իսկ վարպետները, կալուածատէրերը, աստիճանաւորները, վաճառականները և այլն, ի՞նչ կարելի է ասել նրանց օգուտի մասին: Սկսենք վարպետից:

Դուք, ի հարկէ, գիտէք, որ մեզ մօտ կօշիկների մեծ մասը մասնաւոր արհեստանոցներումն են պատրաստում, որտեղ վարպետը հսկում է աշխատանքի վերայ. օգնականները աշխատում են վարձով, աշա-

*) Յաւելեալ աշխատանքի չափը, հետևապէս, չվճարած աշխատանքի և վճարած աշխատանքի միջև եղած յարաբերութիւնն է: Այդպէս ուրեմն, եթէ բանւորը իրեն համար աշխատում է 4 ժամ, իսկ գրամատիրոջ համար 8 ժամ, ապա ուրեմն չվճարած աշխատանքը 2 անգամ շատ է վճարածից և յաւելեալ աշխատանքի չափը=2 կամ 200 $\frac{0}{0}$: Եթէ նա 6 ժամ իրեն համար է աշխատում և 6 ժամ գրամատիրոջ համար՝ ապա ուրեմն յաւելեալ աշխատանքը հաւասար է 1 կամ 100 $\frac{0}{0}$:

կերտները՝ ձրի: Որ վարպետը շահում է աշակերտի աշխատանքից և նրանից օգուտ է ստանում, գրա մասին գիտեն մինչև իսկ փոքրիկ երեխաները: Այստեղ մենք խօսում ենք օգնականներին վճարուած աշխատանքի մասին. — Դուք գիտէք, թէ որչափ ծանր է կօշկակարի դործը: Իւր աթոռի վերայ կուացած, մութ ու տօթ սենեակում, նա պարտաւոր է 15—16 ժամ աշխատել, որպէսզի վաստակէ միայն իրեն պահպանելու համար: վճարում են նրան հատով, մի զոյգ կիսակօշիկների (ШТИБЛОТЫ) համար 90 կ.: նպաստաւոր հանգամանքներում, լաւ օգնականները 15 ժ. ընթացքում կարող են կարել 2 զոյգ կիսակօշիկներ և իւր բանած աշխատանքի համար ստանալ 1 ռ. 80 կ.: Այժմ տեսնենք, թէ որտեղից է առաջանում վարպետի օգուտը:

Կաշին, ուետինը, պաղօշները մի զոյգ կիսակօշիկների համար արժեն 2 ռ. 10 կոպէկից մինչև 2 ռ 55 կ., մնացած նիւթերը (մոմած թել, բիզ մեխեր և այլն.) 10 կ., բնակարան, ենթազրենք, 10 կոպ. *), օգնականի աշխատանք—90 կոպ.: Եթէ որ մեր օգնականը աշխատանքի համար ստանար այն բոլորը, ինչ որ իրեն հարկաւոր է, այն ժամանակ մի զոյգ կիսակօշիկում պիտի պարունակուէր նիւթի արժէքը (կաշի, ուետին, պաղօշ) 2 ռ. 55 կ., բնակարանի արժէք 10 կ., օգնականի աշխատանքի վարձ 90 կ., այնպէս որ կի-

*) Հասկանալի է, որ բնակարանը աւելի թանկ արժէ, գուցէ և 9 ռուբ., գուցէ և 15 ռ. և աւելի, բայց այդ բնակարանում պատրաստուած են ոչ թէ մէկ զոյգ կօշիկ, այլ մի ամսում 50—100 և աւելի, դորա համար էլ ամեն մի զոյգին բնակարանի համար գալիս է անհամեմատ աւելի քիչ, ենթազրենք 10 կոպ.:

սակօշիկները պիտի արժենային 3 ռուբ. 65 կ., այն-
ինչ վարպետը մի գոյգ կիսակօշիկը վաճառում է 5 ռ.,
այսինքն 1 ռ. 35 կոպէկով թանկ:

Ո՛րտեղից առաջացաւ այս 1 ռ. 35 կ.: Պարզ է,
որ նա չկար ոչ պաղօշներում, ոչ մեխերում, ոչ բնա-
կարանում, այս նոր արժէքը կարող էին ստեղծել մի-
այն բանւորները:

Այդպէս ուրեմն, մեր օգնականը 90 կոպէկով,
բացի վճարած աշխատանքից, վարպետի համար աւե-
լացրեց 1 ռ. 25 կոպէկի չվճարուած աշխատանք,
այսինքն, յաւելեալ արժէք, որով և օգտուում, է հաս-
կանալի է, միայն վարպետը: Կրկին, կնշանակէ, չը-
վճարուած աշխատանքը մէկ ու կէս անգամ շատ է
վճարածից, յաւելեալ արժէքի չափը կրկին $1\frac{1}{2}$ կամ
 150% է: Բանւորը 15 ժամուայ ամենօրեայ նեղու-
թիւնից յետոյ, իրեն համար միայն 5 ժամ է գոր-
ծում, իսկ 10 ժամ տալիս է վարպետին, հարստաց-
նելով նրան:

Այժմ դուք տեսնում էք, թէ վարպետը ձրպէս է
ստանում իւր օգուտը: Արդեօք սեփական աշխատան-
քով: Պարզ է որ, ո՛չ: Հէնց այնպէս, որպէս և գոր-
ծարանատէրը, նա հարստանալ կարող է միայն օտա-
ւրի աշխատանքով, միայն իւր բանւորների և արհես-
տաւորների աշխատանքով:

V

Իսկ վաճառականները, կալուածատէրերը, աս-
տիճանաւորները և այլն:

Դրանց էլ կհասնենք այժմ: Եւ որպէսզի մեզ
համար պարզենք, թէ որտեղից է առաջանում դը-

րանց օգուտը, որպիսի աշխատանքով են դրանք իրենց պահում, օրինակ վերցնենք:

Ենթագրենք, որ մի որևէ գործարանատէր իւր ձեռնարկութեան համար դրեց 150,000 ռուբլի. թէ այդ ինչպիսի ձեռնարկութիւն է, մեղ համար միւնոյնն է, թէկուզ հէնց ճակնդեղաշաքարի գործարան: Մեր գործարանատէրը գնեց մեքենաներ, ճակնդեղ, այլ հարկաւոր նիւթեր, բանւորներ վարձեց և, տարուայ վերջը, շաքարի համար ստացաւ 195,000 ռուբ.: Այդպիսով իւր 150,000 ռ. գրամագլխից օգուտ է ստանում 45,000 ռ.: Մենք արդէն գիտենք, որ այս 45,000 ռուբլին բանւորներին չվճարուած աշխատանքն է կամ յաւելեալ արժէքը: Գործարանատէրը այս բոլոր օգուտը մեծ ուրախութեամբ կը վերցնէր, թէպէտ և գրա վերայ ոչ մի աշխատանք չի թափել, բայց փողերից բաժանուելը այնքան էլ հեշտ բան չէ:

Բայց «յաւելեալ արժէքն» ստանալու ուրիշ շատ սիրահարներ էլ կան: Ամեն մէկը կցանկանար մի փոքր էլ գոնէ իւր գրպանը ձգել: Ամենից առաջ իւր ձեռքը մեկնում է վաճառականը. գործարանատէրը առանց վաճառականի ոչինչ չի կարող անել, որովհետև նա գիտէ, որ իւր ապրանքից ոչ մի օգուտ չի ըստանալ, քանի որ այդ ապրանքը ընկած է նրամթերանոցում. սկզբում հարկաւոր է ապրանքը վաճառել, փողի հետ փոխել. և միայն այն ժամանակ կարելի է ասել, որ գործ է արուած: Կնշանակէ, հարկաւոր է վաճառական գտնել, որպէսզի ապրանքը նրա վերայ ծախէ:

Յայտնուում է վաճառականը, նա պատրաստ է ապրանքը գնել, բայց միայն այն պայմանով, եթէ վաճառողը մի քանի տոկոս՝ զիջում կանէ նրան:

Գործարանատէրը սրան չի կարող չհամտձայնուել, զիջում է նրան, ենթադրենք, ըուբլուց 10 կոպ. և վաճառում է նրան իւր շաքարը ոչ թէ 195,000 ռ., այլ 187,500 ռ.: Գործարանատիրոջ օգուտը պակասեց. նրա մի մասը ընկաւ վաճառականի գրպանը, բայց դրա փոխարէն այժմ գործարանատիրոջ գրպանում դրած են զուտ փողերը: Իսկ վաճառականը այս դէպքում ստացաւ 7500 ռ.: Նա այդ օգուտը ինչպէս ստացաւ: Սեփական աշխատանքով: Հասկանալի է որ ոչ: Նրա օգուտը գործարանատիրոջ օգուտի միայն մի մասն է, հէնց դրա համար էլ նա բանւորների չվճարուած աշխատանքի մի մասն է: Եւ վաճառականը, հետևաբար, իրեն պահում է օտարի աշխատանքով, գործարանի բանւորների աշխատանքով:

Վաճառականից յետոյ գալիս է կալուածատէրը: Մեր գործարանատէրը իւր գործարանը շինեց կալուածատիրոջ հողի վերայ: Ճիշտ է, լինում է, որ գործարանը հիմնում են իրենց սեփական հողի վերայ, բայց յաճախ է պատահում և օտարի: Հողատէրը դրա համար ցանկանում է վարձ ստանալ, այսպէս անուանուած ռէնտա (գրամական հասոյթ): Ինչ կարող ես անել, մտածում է ինքն իրեն գործարանատէրը, քանի որ հարկաւոր է վճարել, ուրեմն վճարիր: Եւ իւր օգուտի 3000 ռ. տալիս է նրան իբրև ռէնտա:

Այդպէս ուրեմն, որտեղից է առաջանում հողատիրոջ օգուտը: Պարզ է, որ կրկին գործարանատիրոջ օգուտից, և, հետևաբար, կրկին գործարանի բանւորների չվճարած աշխատանքից *):

*) Մենք այստեղ խօսում ենք այնպիսի հողատիրոջ մասին, որը ինքը տնտեսութեամբ չէ պարապում: Իսկ այնպիսի հողատէր, որը պարապում է իւր սեփական տնտեսու-

Մեր գործարանատիրոջ մօտ մնաց միայն 34,500 ռ. օգուտ: Բայց այժմն էլ չի կարող այդ բոլոր դրամները իւր գրպանը գնել: Մենք արդէն ասացինք, որ նորա տանը սարքելու համար ծախսեց 150,000 ռ.:

Այս 150,000 ռ. կարող է իրեն սեփականը լինել, կարող է և փոխ վերցրած լինել որևէ մէկից: Չէ որ շատ կան այնպիսի հարուստ մարդիկ, որոնք, փոխանակ որևէ գործ ձեռնարկելու, իրենց փողերը ուրիշներին են տալիս աճեցնելու և ստացած տոկոսները տարէցտարի աւելացնում են իրենց դրամագլխի վերայ: Հէնց մի այգպիսի դրամատէրից էլ կարող էր փող փոխ ուզել մեր գործարանատէրը: Ենթադրենք, որ դրամատէրը տուեց նրան հարկաւոր 150,000 ռ. 6 0/0-ով... Այդ գէպքում գործարանատէրը իւր օգուտից 9000 ռ. տալիս է դրամատիրոջը: Նրան մնում է միայն 25,500 ռ., իսկ դրամատէրն օտարի գրպանից իրենն է տեղափոխում 9000 ռ., Բայց ում գրպանից: Առաջին հայեացքից կթուայ, որ գործարանատիրոջ գրպանիցն է, բայց այս 9000 իւրբլին էլ, իսկապէս, վերցրած է բանւորների չվճարած աշխատանքից:

Սյդպէս ուրեմն, գործարանատիրոջը մնում է 25,500 ռ. բայց նա այս մնացորդի հետ էլ չի կարող իւր ուզածի նման վարուել: Կարավարութիւնը նոյնպէս ցանկանում է իւր բաժինը ստանալ այս գումարից:

Ամենից շատ հարկ վճարում են իրենք աղքատները, բանւորները: Բայց գործարանատիրոջ և դրամատիրոջ համար էլ է նա վճարում: Եւ մեր գործարանատէրը մի փոքր էլ կառավարութեանն է բաժին

թեամբ, նոյնպէս իրեն պահում է իւր սեփական բանւորների աշխատանքով, այսինքն վարձկանների, վարողների հրձողների և այն աշխատանքով:

հանում իւր օգուտից: Նա տալիս է իբրև հարկ, ենթադրենք, 500 ռ.: Հեշտ է հասկանալ, որ այդ հարկը վճարեցին բանւորները, որովհետև ոչ մի գործարանատէր իսկական իրենը ոչինչ չունի. այլ բաժանում է միայն յաւելեալ արժէքը, բանւորների չվճարուած աշխատանքը:

Մեր գործարանատիրոջը մնում է կրկին 25000 ռ. նրանից 750 ռ. դնում գործարանի վերատեսչի ռոճկի համար, 1500 ռ. ապահովագրական ընկերութեանը և 2250 ռ. ձեռնարկութեան այլ ծախքերի համար: Մնում է 20500 ռ. գուտ արդիւնք, որի հետ գործարանատէրը կարող է այնպէս վարուել, որպէս ինքն է ցանկանում: Եւ ամբողջ աշխարհը կասէ, որ այդ 20500 ռ. նրա «սեփականութիւնն» է, որը նա ձեռք բերեց «սեփական աշխատանքով»:

VI

Այժմ մենք կարող ենք լրիւ պատասխան տալ գրքի սկզբում իբրև վերնագիր դրուած հարցին: Ո՞վ ինչով է ապրում:

Ո՞վ իւր, և ո՞վ օտարի աշխատանքով: Ով ինչով է իրեն պահում, իւր, թէ՛ օտարի ձեռքի աշխատանքով: Այժմ մենք բոլոր մարդկանց կարող ենք երեք կարգի բաժանել: Առաջին կարգին պատկանում են այն մարդիկ, որոնք բանում են իրենց համար և պահում են իրենց սեփական աշխատանքով. դրանց թուին են պատկանում բոլոր այն արհեստաւորները, որոնք սեփական գործիքներ ունեն արգիւնաբերութեան համար և բոլոր այն գիւղացիները, որոնք այնչափ հող

ունեն, որ կարող են իրենց գոյութիւնը պահպանել սեփական աշխատանքով:

Ուրիշ կարգ: Դոքա այն բանւորներն են, որոնք արդիւնաբերութեան համար սեփական գործիքներ չունեն, և զիւղացիները, որոնք չափազանց քիչ հող ունեն կամ բոլորովին չունեն, և որոնք պարտաւոր են իրենց ծախելու, իրենց աշխատող ոյժը ծախելու: Այս կարգի մէջ ենք հարւում մենք բոլոր օգնականներին, գործարանի բանւորներին, զիւղացի բանւորներին, (ծառք), վարձկաններին և այլն:

Իսկ երրորդ կարգը կազմում են նրանք, որոնք արդիւնաբերութեան գործիքներ ունեն, բայց իրենք չեն բանում, այլ ուրիշներին են հարկազրում աշխատելու:

Այս կարգին պատկանում են գործարանատէրերը, վարպետները, կալուածատէրերը և այլն:

Մենք արդէն գրքի առաջին կիսում տեսանք, թէ ինչպիսի են այդ կարգերը. մի բոլոր մարդիկ ապրում են օտարի աշխատանքով: Բայց ինչո՞ւ է այդ այդպէս: Որովհետեւ ժողովրդի ստուար մասը ազատ չէ, որովհետեւ նա պարտաւորուած է վաճառել իւր աշխատող ոյժը, վաճառել իրեն:

Բայց ինչո՞ւ է պարտաւորուած նա իրեն ծախելու: Որովհետեւ նա չունի աշխատելու գործիքներ: Իսկ մենք արդէն տեսանք, որ նա, ով չունի աշխատելու գործիքներ, պարտաւոր է իրեն ծախել, հակառակ դէպքում նա քաղցից կմեռնի: Հետևաբար, եթէ կամենում ենք ուղղել, բարելաւել, փոփոխել այժմեան կարգերը, եթէ կամենում ենք մէկի կարիքները և միւսի շքեղութիւնը հեռացնել, այն ժամանակ ի՞նչ պիտի անենք մենք: Պարզ է, որ այնպէս պիտի կարգադրել, որպէսզի ամեն մինը ու-

նենար իւր աշխատելու սեփական գործիքները: Այն ժամանակ ամեն մէկը կաշխատի իրեն համար: Ոչ ոք ուրիշի համար չի աշխատել, ոչ ոք իրեն աշխատանքից յաւելեալ արժէք չի տալ: Այն ժամանակ ոչ ոք չի դնել մարդոց, նրանց աշխատող ոյժը, ոչ ոք չի խլել յաւելեալ արժէքը, ոչ ոք չի կարողուրիշի աշխատանքով, հարստանալ, ոչ ոք չի պահել իրենց օտարի աշխատանքով:

— Յարմարեցնել այնպէս, որ ամեն մէկը ունենայ իւր աշխատելու գործիքները: Բայց ի՞նչպէս յարմարեցնել այդ: Ահա հէնց դրա մէջն է ամբողջ խընդիրը, — կնկատէք դուք ինձ:

Ինչպէ՞ս յարմարեցնել: Աշխատելու գործիքները վերցնել նրանցից, որոնց մօտ չափազանց շատ կայ, և տալ աշխատաւոր մարդկանց նրանցից օգտուելու համար:

— Ոյժով վերցնել: Ներեցէք, ախար ինչպէս վերցնել: Մի՞թէ այդ կարելի է: Մի՞թէ այդ խելացի բան է: Մի՞թէ այդ բարոյական բան է:

Արգեօք կարելի՞ է այդ, արդեօք խելացի է, արդեօք բարոյական է — ահա երեք հարց, որոնց կաշխատենք պատասխան տալ:

I

Սկզբից նայեք, թէ արդեօք կարելի է: արդեօք կարելի՞ է, որպէսզի ամեն մի ըանւոր, ամեն մի մարդ ունենայ իւր աշխատելու գործիքները:

Դա այնչափ էլ հասարակ հարց չէ, որչափ կարող է երևալ: Առաջին հայացքից թւում է, որ այդ բոլորովին դժուար բան չէ: Ձէ որ եղել է ժամանակ,

որ համարեա ամեն մի բանւոր ունեցել է իւր սեփական արհեստանոցը, որտեղ նա ինքն է եղել տէր:

Հին ժամանակները—հէնց այդպէս էր: Բայց այն ժամանակ աշխարհիս վերայ անհամեմատ քիչ մարդիկ կային: Այն քաղաքում, որտեղ 200 տարի սորանից առաջ կար 500 հազար բնակիչ, այժմ 4 միլիոն է (Լօնգօնը Անգլիայում), այն երկիրը, որտեղ 200—300 տարի սրանից առաջ 2 միլ. ժողովուրդ կար, այժմ գուցէ—10 միլիոն է և աւելի: Առաջ որտեղ բաւական էր 1000 գոյգ կօշիկ, այժմ հարկաւոր է մէկ միլիոն. այնտեղ, որտեղ առաջ գործ էր ածւում մէկ միլիոն արշին կտաւ, այժմ պահանջւում է 10, 20 անգամ շատ: Հետեւաբար, հին ժամանակները, «օրհնուած հին ժամանակները» այնքան էլ լաւը չէ, որպէսզի նրա վերադարձը ցանկանք. ջուլհակը, աշխատելով կնոջ և երեխաների հետ իւր արհեստանոցում կամ փականագործը, որը փականներն իրեն տանն էր պատրաստում, չէին կարողանում շատ պատրաստել ոչ կտաւ, ոչ փականներ: Քիչ էին աշխատում, որովհետեւ պահանջն էլ մեծ չէր. ջուլհակը գործում էր իւր կտաւը վատ դազգահի վերայ, փականագործը իրեն փականները պատրաստում էր վատ գործիքների օգնութեամբ:

Այժմ ջուլհակը պիտի անպայման մեքենայի օգնութեամբ գործէ: Եթէ որ նա ցանկանար կտաւը դազգահի վերայ գործել, այդ միւլնոյնը կլինէր, եթէ որ մէկը ցանկանար ձիով գնալ այնտեղ, որտեղ շինուած է երկաթուղի: Նա, դուցէ, պարտաւորուէր 100 ժամ վատնել այն բանի վերայ, որը մեքենաների օգնութեամբ կգործէր մէկ ժամում:

Ներկայումս պատրաստի մթերքի շատ մեծ պա-

հանջ կայ: Անհրաժեշտ են մեծ գործարաններ, շոգեմեքենաներ, մեծ պահեստատներ, որպէսզի անհրաժեշտ քանակութեամբ մթերքներ արտադրեն: Ներկայումս, օրինակ, միմիայն Անգլիայում բամբակ գործող բանւորների թիւը հասնում է 450,087 հոգու,—որոնք աշխատում են 33 միլ. իլիկի վերայ: Եւ եթէ ամեն մի բանւոր ունենար իւր արհեստանոցը, իւր իլիկը, այսինքն, եթէ որ ամեն մինը ինքնուրոյն բանւոր լինէր, այն ժամանակ բոլորը միասին նրա քսաներորդ մասն էլ չէին շինիլ, ինչ որ այժմս են պատրաստում: Ամեն տեղ բամբակէ գործուածքների պակասութիւն կզգացուէր, և նոյնիսկ մեր գեղջկուհիները կսկսէին բողոքել այդպիսի կարգերի գէմ: Դուք այժմ տեսնում էք, որ այնպէս էլ հեշտ բան չէ և միշտ էլ չի կարելի, որ ամեն մինը ունենայ իւր արհեստանոցը, իւր աշխատելու սեփական գործիքները: Ճիշտ է, չէր լինիլ բանւորների ճնշում, բայց դրա փոխարէն կլինէր ամենաանհրաժեշտ ապրանքների կարիք և նոյնիսկ սով:

Այո, սով—ինչպէս գուք ինքներդ էլ կհամոզուէք այժ: Ներկայումս, օրինակ, համարեա թէ չկան այնպիսի բանւորներ, որոնք ունենային իրենց սեփական աշխատելու գործիքները: Իսկ այնպիսի դիւղացիներ, որոնք մշակէին իրենց սեփական հողը՝ ամենևին չըկան: Այնտեղ կան միայն շատ մեծ կալուածքներ, որոնք ունեն անագին կալուածքներ, շոգեգութաններ, հնձելու և կասելու շոգեմեքենաներ, և որոնք վարձում են. գիւղական բանւորներին իրենց հողերը մրշակելու համար:

Իսկ գիւղական բանւորները ոչինչ չունեն. ոչ դաշտեր, ոչ աշխատելու գործիքներ, և ոչ էլ նոյնիսկ սեփական խրճիթ. հետևապէս նրանք պիտի վաճառ-

ուին աղաներին ստրկանալու համար և իրենց աշխատող ոյժը նրանց տան:

Այդպիսի բանւորները վատ են ապրում, շատ վատ: Աներևակայելի սարսափ է առաջացնում անգլիական հողատէրերի ագահութիւնը, երբոր գրքերում կարդում ես անգլիական գիւղացի բանւորի թշուառ դրութեան նկարագրութիւնը:

Բայց ի՞նչ էք կարծում գուք, եթէ նրանցից ամեն մէկին տրոճած լինէր մի որոշ կտոր հող, դրանից օգուտ կունենար ամբողջ անգլիական ժողովուրդը: Բոլորովին ոչ: 1875 թ. Անգլիան իւր ապրուստի համար 22 միլ. կվարտէր *) հացի կարիք զգաց (1 կվարտէրը հաւասար է 75 դարնցի): Անգլիայի հողի վերայ բռնում է միայն 13 միլ. կվարտէր հաց, այնպէս որ 9 միլ. հարկաւոր է արտասահմանից բերել: Եթէ որ հողը բաժանուած լինէր մանր բաժինների, որոնց վերայ չէր կարելի գործադրել ոչ շոգեգութաններ, ոչ սերմանիչներ, ոչ թեղը քամելու մեքենաներ, այն ժամանակ ոչ թէ չէր հաւաքուիլ 13 միլ. կվարտէր, այլ, գուցէ և հինգը-վեցը: Այն ժամանակ Անգլիայում կսկսուէր սով:

Դուք տեսնում էք, կնշանակէ, որ ներկայումս չի կարելի, որ ամեն մէկն ունենայ իւր աշխատանքի սեփական գործիքները:

Բայց ի՞նչպէս անել: Չունենալ իրենց սեփական գործիքները՝ վատ է, որովհետև ստիպուած կլինեն ծախել իրենց, հարստացնել ուրիշներին. ունենալ նը-

*) $1\frac{1}{3}$ Չետվերտ.

**) Դեռևս միմիանցից չը զրկած դարմանն ու հացահատիկը:

րանց՝ նոյնպէս վատ է, որովհետև այն ժամանակ կարիք, սով կլինի: Ի՞նչ անել: Ո՛ւր գտնել նրա ելքը:

Ելք կայ և այն էլ շատ լաւ: Ինչո՞ւ ապագայում էլ այնպէս չյարմարեցնել, ինչպէս է և այժմ. որտեղ բանւորները աշխատում են մեծ գործարաններում, և մեծ հողաբաժիններում միասին, թող և ապագայում միասին, ընդհանուր համաձայնութեամբ աշխատեն: Բայց նրանք թող չբաժանեն ոչ գործիքները, ոչ հողը. թող ամբողջ գործարանը պատկանի բանւորներին. ոչ թէ նրանցից որեւէ մեկին, այլ ընդհանուրին: Թող գործարանները և ամբողջ հողը պատկանի բոլոր բանւորներին, բոլոր գիւղացիներին, թող այն լինի նրանց ընդհանուր սեփականութիւնը: Թող նրանք միասին աշխատեն, բայց ոչ թէ գործարանատիրոջ, այլ իրենց համար: Այն ժամանակ նրանք կանեն ոչ պակաս, քան այժմ, այլ խիստ շատ: Ամեն մէկը կգիտենայ, որ գործարանատիրոջ համար չէ աշխատում, այլ իրեն բոլոր ընկերների համար, որոնք նոյնպէս աշխատում են իրեն համար: Այն ժամանակ բանւորը կհասկանայ, որ նա թէկուզ երկար էլ բանի, քան թէ հարկաւոր է գործարանում, այն ժամանակ յաւելեալ աշխատանքը, յաւելեալ արժէքը բոլորին կծառայէ, չի հարստացնիլ մի բուռը մարդոց, այլ կբարւոքի բոլորի և ամեն մէկի վիճակը:

Այոպէս ուրեմն, բանւորներին կարող է օգնել միմիայն հողի և գործարանների հասարակական սեփականութիւն գարձները:

---

*) Այսինքն արքունական:

II

Այժմ հարցնում ենք մեզ, արդեօք կյաջողով՞
այգ: Արդեօք կարելի՞ է յուսալ, որ այս հողի և աշխա-
տելու գործիքների ընդհանուր սեփականացնումը
կիրականանայ գործով: Արդեօք կարելի՞ է, որ ամեն
մէկը իւր գլխի տէրը լինի: Միշտ եղել են աղքատ-
ներ, միշտ և ամեն տեղ եղել են մեծ քանակութեամբ
ճնշուածներ և մի բուռը ճնշողներ: Միշտ էլ եղել են
մարդիկ, որոնք այդ կարգերը գտել են անիրաւացի,
բայց և այնպէս ոչինչը չօգնեց. միշտ էլ աղքատի
գրութիւնը եղել է վատ, իսկ հարուստներինը՝ լաւ:

Իսկ այժմ, մի՞թէ աղքատների թիւը աստիճանա-
բար չի աւելանում, մի՞թէ բոլոր երկրների բանուր-
ներին չի ընդգրկում սոսկալի կարիքը:

Այդ բոլորը ճշմարտութիւն է, զուտ ճշմարտու-
թիւն: Բայց և այնպէս չի կարող դա մեր յոյսը կտրել.
ընդհակառակն, մենք հէնց դրանից էլ կարող ենք
տեսնել, որ յամենայն դէպս կհասնի ցանկալի ա-
պագան: Ահա թէ գործը ինչու՞ն է:

Աղքատների թիւը, որոնք ոչ մի սեփականութիւն
չունեն, միշտ աւելանում է և կաւելանայ: Ներկայ
կարգերում դրա դէմ ոչինչ չէ կարող անել: Արհեստա-
ւորը, իւր ապրանքը շուկայ ուղարկելով, ցանկանում
է նրա համար որչափ կարելի է շատ ստանալ, և դը-
րանում զարմանալու ոչինչ չկայ. նա նրա վերայ որ-
չափ կարողացել է աշխատել է: Բայց իրեն ինչ օգուտ
իւր աշխատանքից: Գործարանատէրը, նոյն ապրանքը
գործարանում պատրաստելով, աւելի քիչ աշխատանք
է գործադրում նրա աշխատելու համար: Եթէ մենք

ենթադրենք, որ փականագործը փականի վերայ 3 ժամ է չարչարուում, այն ժամանակ նոյն փականը գործարանում կշինեն 1 ժամում, իսկ երբեմն էլ աւելի շուտ: Փականագործը իւր փականի համար կցանկանայ վերցնել 30 կոպ. (եթէ մէկ ժամուայ աշխատանքը արժէ 10 կոպ.), գործարանատէրը կվաճառէ 10 կոպէկով: Հասկանալի է, որ ոչ ոք չի գնիլ փականագործից, և փականագործը, չկարողանալով իւր ապրանքը սաղացնել, կվաճառէ իւր դազգահը և կգայ իւր աշխատող ոյժը կվաճառէ գործարանատիրոջ վերայ:

Ինչ որ ասուած է փականագործի մասին, նոյնը յարմարուում է նաև միւս արհեստաւորներին. նրան մեքենաների և գործարանների հետ չեն կարող մըրցել և վազ թէ ուշ պիտի վարձու բանւորներ գառնան: Ահա այգպիսով աստիճանաբար աւելի մեծ քանակութեամբ մարգիկ են գրկուում իրենց ազատութիւնից և ստիպուած վաճառում են իրենց աշխատող ոյժը: Եթէ բանւորները դոնէ ունենային իրենց անփոփոխ վարձը, որի վերայ կարողանային իրենց յոյսը դնել, այն ժամանակ, գուցէ, որևէ կերպ կարողանային ապրել երկրիս երեսին: Բայց գրանից շատ հեռու ենք: Բանւորական վարձագրութիւնը, ընդհակառակն, աստիճանաբար պակասում է, այն ինչ գործարանատիրոջ օգուտը անընդհատ շատանում է:

Աւելի հասկանալի կերպով կաշխատենք բացատրել այգ: Յիշենք, թէ որտեղից է ստացուում գործարանատիրոջ օգուտը, բանւորը տալիս է նրան իւր յաւելեալ աշխատանքը, որովհետև օրուայ միայն մի մասն է աշխատում իւր համար, իսկ մնացած մասը աշխատում է գործարանատիրոջ համար: Եթէ, օրինակ, գործարանատէրը պահում է 20 բանւոր, վճա-

ըելով նրանց օրական 90-ական կոպէկ, այդ նրա համար է այդչափ վճարում, որ նրանց գոյութիւնը պահպանելու համար հէնց այդչափ է հարկաւոր (կերակրի, զգեստի, բնակարանի համար): Բանւորները վեցժամեայ աշխատանքից յետոյ արգէն յետ են տալիս այդ 90 կոպէկը, իսկ օրուայ մնացած մասը ձրի են աշխատում, և այդպիսով գործարանատիրոջը ձրիապէս տալիս 90 կ. նոր արժէք (եթէ ենթադրենք, որ բանւորը ընգամենը օրական աշխատում է 12 ժամ): Եւ եթէ նրանք 20 մարդ են և աշխատում են, ենթադրենք, տարեկան 333 օր, այն ժամանակ նոքա տիրոջը տարեկան օգուտը կբերեն 6000 ռ. ($20 \times 90 \times 333$): Պարզ է, որ որչափ բանւորներն իրենց աշխատանքից շատ են տալիս, այնչափ շատ կլինի և գործարանատիրոջ օգուտը. այնպէս որ եթէ ամեն օր փոխանակ 6 ժամի, բանւորները տային նրան 8 ժամ, աղայի օգուտը կըլինէր ոչ թէ 6000 ռ., այլ 4200 ռուբլի:

Հէնց այդպէս է և ներկայումս—բանւորները ստիպուած են իրենց բանւորական օրուայ մի մասը, որը գնալով աստիճանաբար աճում է, գործարանատիրոջը տալու:

Ի՞նչպէս: Շատ հասկանալի է թէ ինչպէս: Ինչո՞ւ է մեր օրինակ վերցրած բանւորը օրական 90 կոպ. ստանում: Որովհետեւ իւր կեանքը պահպանելու համար նրան այդչափ է անհրաժեշտ (կերակրի, հագուստի բնակարանի համար). այդ գնով 6 ժամ աշխատելով, բանւորը օրուայ միւս մասը (այսինքն 6 ժամը) աշխատում է ձրի:

Եթէ որ այնպէս պատահէր, որ կերակրուելու և առհասարակ բանւորի ապրուստի համար փոխանակ 6

ժամուայ աշխատանքի բաւական լինէր 4 ժամուանը՝ այն ժամանակ աշխատած վճարը կլինէր արդէն ոչ թէ 90 կոպ., այլ միայն 60 կոպէկ: Բանւորը իրեն համար կաշխատէր միայն 4 ժամ, իսկ գործարանատիրոջ օգտին կաշխատէր 8 ժամ, տալով նրան ամբողջ յաւելեալ աշխատանքը, ամբողջ յաւելեալ արժէքը:

Այդպէս է պատահում և իրականութեան մէջ: Բայց որ չափով որ գործադրութեան մէջ են մտնում մեքենաները, որոնցով ամեն առարկայ կարելի է շուտ արտադրել, այնչափ աստիճանաբար աւելի քիչ աշխատանք է պահանջւում այն առարկաները պատրաստելու համար, որոնց կարիք է զգում բանւորը: Առաջ շապիկն արժէր 2—3 օրուայ աշխատանք, այժմ միայն մէկ օրուայ, իսկ երբեմն էլ քիչ. առաջ մի որևէ բաճկոն արժէր, օրինակ, 10 օրուայ աշխատանք, այժմ երեք էլ չարժէ:

Հետևապէս, բանւորը ներկայումս իրեն համար այնչափ երկար չի աշխատում (որպէսզի իրեն վարձը վերցնէ), որպէս առաջին ժամանակները: Առաջ նա իրեն համար պարտաւոր էր 6 ժամ աշխատել այն դէպքում, երբ այժմ բաւական է 4 ժամ: Բայց նա դրանից ոչ մի օգուտ չունի:

Առաջ ամենօրեայ 12 ժամուայ աշխատանքից նա իրեն համար աշխատում էր միայն 6 ժամ, իսկ մընացած 6 ժամ տալիս էր գործարանատիրոջը. այժմ նրան բաւական է 4 ժամ, հետևապէս, գործարանատիրոջը մնում է 8 ժամ: Առաջուայ նման չարչարւում է բանւորը, օգտւում է միայն գործարանատէրը: Առաջներումը բանւորը իրեն համար աշխատում էր 6 ժամ, իսկ մնացեալ 6-ը գործադրում էր յաւելեալ ար-

ժէք ստեղծելու համար. այդ յաւելեալ արժէքի չափը (այսինքն չվճարուած և վճարուած աշխատանքի միջի յարաբերութիւնը) հաւասարուում 1 կամ 100%օ. այժմ բանւորի համար անհրաժեշտ աշխատանքը տեւում է 4 ժամ, իսկ յաւելեալ արժէքինը 8 ժամ, ուստի նրա չափը կլինի 2 կամ 200%օ: Այժմ ամեն տեղ, արդիւնաբերութեան ամեն ճիւղում ներմուծում են մեքենաներ: Գործը նրանց միջոցով աւելի յաջող է դնում: Դորա համար և ժամանակը, որը անհրաժեշտ է բանւորին իւր գոյութիւնը պահպանելու համար, միշտ պակսում է, իսկ այն ժամանակը, որ ընկնում է գործարանատիրոջ բաժինը, միշտ շատանում է: Ցաւելեալ արժէքի չափն էլ միշտ աճում է:

Այժմ մենք տեսնում ենք, թէ ինչու բանւորները պիտի աղքատանան, իսկ գործարանատէրերը—հարստանան:

Բայց, դրանում քիչ բան կայ միտիթարական, կասէք դուք ինձ: Եթէ այդպէս է, ուրեմն, հապա ինչպէս յոյս ունենանք մենք մեր գրութիւնը բարւոքելու:

«Չկայ չարիք առանց բարիքի» ասում է առածը: Այդպէս և յաւելեալ արժէքի չափի մշտական բարձրանալում կայ և շատ լաւ բան: Ամենից առաջ, լաւ է այն, որ բանւորը կարող է իրեն պահել աւելի և աւելի քիչ աշխատանք ծախսելով: Այժմ, երբ համարեայ ամբողջ աշխատանքը դրւում է աղային, բանւորը դրանից քիչ է շահւում, բայց ժամանակով այդ անհրաժեշտ աշխատանքի քչանալը նրա համար շատ կարևոր կլինի:

Բացի դրանից, ես այստեղ պիտի յիշեցնեմ կրկին մէկ հանգամանք, որի մասին մինչև այժմ ոչինչ չեմ ասել: Ինչպէս էք կարծում, արդեօք բոլոր գործարա-

նատէրերը օտարի աշխատանքով են հարստանում:

Ի հարկէ ոչ բոլորը, բոլորը հարստանալ չեն կարող. նրանցից ամեն մէկը ցանկանում է միւսին ոչնչացնել: Մէկը աշխատում է, որչափ կարելի է շատ ապրանք պատրաստել վաճառելու համար, օրինակ չիթ, ուրիշը այդ ապրանքից ուղարկում է աւելի շատ, երրորդը այդ երկուսից որչափ կարելի է աժան վաճառէ, եթէ չէ ուզում, որ իւր ապրանքը դարսած մնայ: Վերջապէս այնչափ շատ չիթ են տանում շուկայ, որ նրան այլևս գնող չկայ, իսկ գործարանատէրը առանց դնողների այնքան էլ հեռու չէ սնանկանալուց:

Միայն շատ հարուստները կարող են երկար ժամանակ սպասել մինչև կպահանջեն, և շարունակել արգիւնաբերութիւնը, իսկ աւելի քիչ հարուստները իսպառ ոչնչանում են և ոչնչացնում են հազարաւոր բանւորներ, որոնք նրանց մօտ էին աշխատում, թողնելով նրանց առանց մի կտոր հացի: Եւ այդ կրկնւում է ամեն 8—10 տարէն մի անգամ: Ամեն մի 8—10 տարուայ ընթացքում սնանկանում են մեծ քանակութեամբ մանր գործարանատէրեր, փողոց է շարտւում բազմաթիւ բանւորներ, միայն մեծ գործարանատէրերն են հարստանում:

Սրանց ինչ է հետևում ուրեմն:

Շատ բան: Քգործարանատէրերի և առհասարակ հարուստների թիւը պակասում է, իսկ չքաւոր բանւորներինը—աստիճանաբար աճում: Հարստութիւնը աստիճանաբար աւելի քիչ մարդու մօտ է հաւաքւում,—իսկ կարիքը ընդգրկում է բնակչութեան աւելի և աւելի ստուար մասը:

Բանւորները տեսնում են, որ գործարանատէրերը աւելի և աւելի են պակասում, որ թեպէտ և նրանց

հարստութիւնը աճում է, բայց նրանց թիւը աստիճանաբար պակասում է, այնպէս որ այն, ինչոր գործարանատէրերը շահում են հարստութեան վերաբերմամբ, նոյնը կորցնում են ոյժի վերաբերմամբ: Իսկ բանւորները գործարաններում ընտելանում են միաբան աշխատելուն, իրենց սեփական աչքով տեսնում են, թէ որպէս ձեռնտու է միասին աշխատելը, թէ ինչպէս այգ գէպքում և ժամանակ է շահւում և գործուածքները աւելի լաւանում են: Նոքա իրենց սեփական աչքով տեսնում են, թէ որչափ վատ է, երբ աշխատանքի բոլոր գործիչները պատկանում են մի սեփականատիրոջ, որը ոչ միայն ինքը չէ բանում, այլ և յաճախ գաղափար չի ունենում այն մասին, թէ որպէս են պատրաստում նրա մօտ եղած նիւթերը:

Այս դէպքում բանւորները գործարաններում ընտելանում են միմիանց պաշտպանելով, նրանք տեսնում են, որ բանւորը բանւորի եղբայրն է, որ նրանք ունեն մի ընդհանուր թշնամի, որն ապրում է իրենց աշխատանքով, և հասկանում են նրանք, որ նրանց յաղթելու համար անհրաժեշտ է միանալ, օգնել միմեանց:

Ի հարկէ, բանւորների շատերի մէջ է յղացել այն միտքը, թէ մենք իսկապէս, ինչից դրդուած ենք մէկի համար աշխատում: Մենք այսչափ շատ ենք, իսկ նա—մէկը. մենք աշխատում ենք մեզ համար, իսկ նա իլում է մեր աշխատանքը: Եթէ գործարանները մերը լինէին, այն ժամանակ ամեն ինչ ուրիշ կերպ կերթար. մենք օգուտի յետևից չէինք վազիլ, այլ կմտածէինք միմիայն մեր գայութիւնը պահպանելու մասին: Մենք կաշխատէինք բոլորի օգուտի համար. նա միայն իրեն համար է աշխատում, ի վնաս

բուրբիս: Ինչո՞ւ համաձայնութեան չգալ բոլոր բան-
ւորների հետ. ինչո՞ւ բոլոր աղաներից չխլել հողը և
գործարանները:

Բայց արդեօք իրաւացի կլինի այդ:

Ոչ թէ քիթն է քթախոտի տուփի համար, այլ
քթախոտի տուփը—քթի համար: Մարդիկ աշխարհումս
նրա համար չեն ապրում, որպէսզի որչափ կարելի է
շատ նիւթեր արտագրեն, այլ նիւթերը նրա համար
են արտադրում, որպէսզի մարզկանցկարիքներին գոհա-
ցում տրուի: Նիւթերն արտագրում են բանւորները,
նրանք էլ պիտի օգտուին նրանցից. իսկ դրա համար
անհրաժեշտ են նրանց աշխատելու գործիքներ:

III

Այժմ մնում է մի ամենակարևոր հարց. ի՞նչ-
պիտի միջոցով խլել գործարանները և հողերը, այդ
բանին ի՞նչպէս հասնել:

Այդ արդէն ձեր գործն է: Դրա մասին դուք
ինքնքերդ պիտի խորհէք: Հին ժամանակները, երբոր
խօսք էր բացւում այն մասին, թէ որպէս ազատել
երկիրը ստրկութիւնից, երբոր հարկաւորում էր
թշնամուն դուրս քշել, այն ժամանակ ձեզ էին դառ-
նում, բանւորներ, և այն ժամանակ դուք կարող էիք
հարցնել. «Մենք պատրաստ ենք հայրենիքն ազատել,
թշնամուն հալածել, բայց ի՞նչպէս անել այդ»:

Այժմս էլ խօսքը միայն ձեր մասին է, ձեր ըն-
տանիքների մասին, ձեր եղբայրների մասին, իսկ ձեր
սեփական գործը, դուք ինքներդ պիտի կարողանաք
անել:

«Յ Ա Ի Ե Լ Ո Ի Ա Մ»

Ամեն մի արգիւնքի արժէք որոշուում է նրա արտադրութեան (այսինքն նրա պատրաստելու) վերայ ծախսուած աշխատանքի քանակով: Այդ ընդունուած է բոլոր դիտնականներից: Բայց դիտութիւնից անտեղեակ մարդու գլխում կարող է այսպիսի միտք յղանալ,—եթէ ամեն մի արգիւնքի արժէքը կլինի այնչափ շատ, որչափ աւելի աշխատանք է գործադրուած նրա արտադրութեան համար, այն ժամանակ անշընորհք և ոչ ճարպիկ կօշկակարը իւր կօշիկների վերայ աւելի շատ տանջուող, քան հարկաւոր է, կըստանայ նրանց համար աւելի շատ, քան փորձուած վարպետը, որը աւելի լաւ է բանում և աւելի արագ: Բայց սխալ է այդպիսի դատողութիւնը:

Գիտութիւնը այն յաւելեալ ժամանակի և աշխատանքի վատնելու մասին չէ խօսում, որը առաջ է դալիս բանւորի անշնորհքութիւնից: Այդ յաւելեալ աշխատանքն անպէտք աշխատանք է, նրանց կողմից ի զուր տեղը վատնած, միայն անշնորհքութեան պատճառաւ: Գիտութիւնը խօսում է անհրաժեշտ աշխատանքի մասին, առանց որի չի կարելի կառավարուել: Իսկ այդ անհրաժեշտ աշխատանքից նոյնպէս միշտ միատեսակ չի լինում: Բոլորին յայտնի է, որ կարի մեքենայով աւելի շատ կարելի է կարել, քան առանց մեքենայի: Քանի դեռ կարէ մեքենաներ չկային, կարելու վերայ գնացած անհրաժեշտ աշխատանքը, ասենք թէ,

շապկի, միջակ (այսինքն ոչ ամենալաւ, ոչ ամենավատ) կարանող կնոջ աշխատանք էր, ասեղի օգնութեամբ բանող: Երբ որ հնարեցին կարէ մեքենաները, շապիկ կարելու վերայ դնացած անհրաժեշտ աշխատանքը քչացաւ, որովհետև մեքենայի վերայ կարելի է աւելի շուտ կարել այդ: Դերձակուհին, որը մեքենայ չունի, շապկի վերայ առաջուայ նման շատ կշարչարուի բայց այժմ նրա աշխատանքի մի մասը անհրաժեշտ չի հաշուում արդէն: Իսկապէս ո՞ր մասը: Ահա թէ որը: Եթէ մեքենայով 3 անգամ աւելի շուտ կարելի է կարել, քան առանց մեքենայ, այն ժամանակ մեր դերձակուհու աշխատանքի միայն երրորդ մասը կլինի անհրաժեշտ աշխատանք: Ենթադրենք, որ նա շապկի վերայ չարչարուել է 6 ժամ, իսկ մեքենայի վերայ կարելի էր նրան կարել երկու ժամուայ ընթացքում: Այն ժամանակ մեր դերձակուհու 6 ժամուայ աշխատանքը կհաւասարուի միայն երկու ժամուայ անհրաժեշտ աշխատանքին: Ահա թէ ինչու է մեքենաների ներմուծումը քայքայում արհեստաւորներին, որոնք աշխատում են ձեռքի գործիքներով:

Բայց այդ դեռ բոլորը չէ: Որպէսզի իմ աշխատանքը լինի անհրաժեշտ աշխատանք, պէտք է որ իմ արտադրած մթերքը հարկաւորուի հասարակութեանը, որպէսզի նրանց պահանջ լինի, ինչպէս ասում են գիտնականները: Վերցնենք թէկուզ հէնց ջուլհակի գործը. կտաւը և բոլոր գործիքները, ի հարկէ, հարկաւոր են մարդոց, այդ այնպիսի մթերք է, առանց որի կարող են կառավարուել միայն վայրենիները: Դորա համար էլ կտաւի պահանջ կայ, ջուլհակի աշխատանքը անհրաժեշտ աշխատանք է: Բայց այստեղ էլ գործը կախուած է այն բանից, թէ ջուլհակն ար-

դեօք մեքենայի վերայ է աշխատում, թէ ձեռքի վերայ: Ներկայումս ջուլհակի անհրաժեշտ աշխատանք կոչուում է այն աշխատանքը, որը անհրաժեշտ է մեքենաների վերայ գործելու ժամանակ: Այն աւելորդ աշխատանքը, որը կհարկաւորուի ձեռքի դազգահի համար, չի հաշուում արդէն անհրաժեշտ: Այդ պատճառով էլ մեր ջուլհակ—տնայնադործները ներկայումս այդպէս կարօտութեան մէջ են:

Բայց ենթադրենք, որ 10,000 կտոր կտաւ էր հարկաւոր, իսկ պատրաստել էին նրանցից 20,000: Դուրս է գալիս, որ երկու անգամ շատ կտաւ էին պատրաստել, քան պահանջուում էր. կնշանակի և երկու անգամ աւելի աշխատանք էին դործադրել նրա արտադրութեան համար, քան հարկաւոր էր: Աւելորդ աշխատանքը անհրաժեշտ աշխատանք չէ: Եթէ գործած բոլոր կտորների կէսը աւելորդ տեղը պատրաստած լինէին, այն ժամանակ և աշխատանքը, այդ կիսի արտադրութեան համար գործ դրած, կլինի աւելորդ աշխատանք, և ոչ թէ անհրաժեշտ: Եթէ այն մարդիկ, որոնք կտաւ են պատրաստում (իրենք ջուլհակները կամ նրանց տէրերը) սկսեն բոլորը միանգամից վաճառել, այն ժամանակ կտաւի արժէքը երկու անգամ պակաս կլինի, քան թէ իսկապէս պիտի լինէր: Նրանցից ամեն մէկը կտեսնի, որ իրեն ժամանակի կէսը ի գուր տեղը վատնեց, որ նրա աշխատանքը միայն կիսով չափ էր անհրաժեշտ աշխատանքը: Եթէ որ կտաւ պատրաստող մարզկանց կէսը խորամանկութիւն անեն իրենց ապրանքը շուտ տանելու շուկայ, քան թէ կբերէ մրենց միւս կէսը, այն ժամանակ նրանց գուցէ, յաջողուի վաճառել հէնց աշխատանքի քանակի համաձայն, որը

գործագրուել է նրանց արտադրութեան համար: Բայց այն ժամանակ կտաւ «արտադրողների» միւս կէսը գնողներ բոլորովին չեն գտնիլ, նրանց աշխատանքը բոլորովին աւելորդ կհամարուի. կնշանակէ, և նրանց կտաւի արժէքը հաւասար կլինի զերօյի, որովհետև այս կտաւի արտադրութեան համար անհրաժեշտ աշխատանք բոլորովին չի գործադրուած: Բայց նրանց մասամբ կարող է փրկել իրենց ապրանքների աժանութիւնը: Եւ անա թէ ինչպէս:

Տեսնելով: որ իրենց կտաւի պահանջ չկայ, նրանք կսկսեն, այսպէս սսած, զօռով փաթաթել գնողների վզովը. կսկսեն աւելի և աւելի պակասեցնել նրա գինը: Այն ժամանակ շատերը այն մարդկանցից, որոնք աղքատութեան պատճառաւ չէին կարողացել կտաւ առնել, երբոր այն ծախուում էր իրեն իսկական գնով, — այժմ չէին են նրան չնչին գնով: Բացի դրանից, ունեւորներից շատերը կցանկանան պահեստի համար գնել այդ, կրկին այն պատճառաւ, որ աժանութիւնից գրաւեցին: Շնորհիւ այդ բանի, մեր ուշացած կտաւաւաժանները վերադարձրին իրենց «արտադրութեան ծախսերի» մի որոշ մասը, ոչ առանց փաստի, և առանց մեծ փաստի. յամենայն դէպս գործը գլուխ չի գալ:

Բայց ո՞վ ունի փաստելու համար աշխատելու ցանկութիւն: Տեսնելով որ կտաւի պահանջը պակասեց, նրա արտադրութեամբ պարապող մարդիկ կսկսեն քիչ պատրաստել այն: Այն ժամանակ դրա գինը կբարձրանայ: Եթէ այս անգամ կտաւը պատրաստեն ճիշտ այնչափ, որչափ նրանից պահանջուում է, այն ժամանակ նրա արտադրութեան համար գործադրուած ամբողջ աշխատանքը կլինի անհրաժեշտ աշ-

խատանք: Իսկ եթէ աւելի քիչ կտաւ պատրաստուի, քան պահանջուում է, այն ժամանակ նրա գինը աւելի կբարձրանայ, այնպէս որ արտադրողները կստանան աւելի, քան հարկաւոր է: Այն ժամանակ փոխանակ փնասի կստանան անագին օգուտ: Բայց մեծ օգուտների ձգտողները շատ են: Կյայտնուեն կտաւի ուրիշ արտադրողներ. նրանք նոյնպէս կբերեն իրենցը շուկայ: Այն ժամանակ նրանց գինը նորից կընկնի և այլն:

Կտաւի գնի այս տատանումներն են անա մեզ հասցնում այն եզրակացութեան, որ եթէ մենք վերցնենք ոչ թէ 1 տարի և մի դէպք կտաւը շուկայում վաճառելու, այլ շատ տարիներ և շատ դէպքեր, այն ժամանակ կտեսնենք, որ նրա արժէքը որոշուում է նրա արտադրութեան համար սնհրաժեշտ աշխատանքի քանակով:

Նոյնը կարելի է ասել և ամեն տեսակ արդիւնքի վերաբերմամբ:

Հարկաւոր է միայն յիշել, որ աշխատանքի քանակ ասելով, որը սնհրաժեշտ է որևէ արդիւնք արտադրելիս, չի կարելի հասկանալ միմիայն մի որևէ արհեստի բանւորի աշխատանք: Այսպէս, օրինակ, փականը իրեն մէջ պարունակում է ոչ թէ միայն փականագործի աշխատանքը, այլև հանքահանի, որը հանում է երկաթահանքը, հանքը հալող, երկաթէ ձողեր պատրաստող, բերող բանւորների և այլն: Այս բոլոր բանւորները նպաստել են եթէ ոչ իրեն փականի, գոնէ նրա համար նիւթի պատրաստելուն: Հէնց դրա համար էլ այս բոլոր բանւորների աշխատանքը պիտի հաշուի առնել փականի արժէքը որոշելիս:

Հենց այդպէս էլ, երբոր մենք համեմատում էինք դերձակուհու աշխատանքը, կարի մեքենայի վերայ

